

בס"ד, תמוז תשפ"ב

## דבר תורה לפרשת פנחס – הרב דוד בס

כֹּה־אָמַר ה' צְבָאוֹת צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם  
הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי  
יְהִי לְבֵית־יְהוָה לְשִׁשּׁוֹן וּלְשִׁמּוֹחַ  
וּלְמִעֲרֵים טוֹבִים וְהָאֲמַת וְהַשְּׁלֹם  
אָהָבוּ:

(זכריה ח)

שבעה עשר בתמוז אמור היה להיות יום ששון ושמחה, ציון המועד בו הוריד משה רבינו את הלוחות מהר סיני. בעוונות, הוא הפך להיות יום תענית; משה רבינו, שראה את חטא העגל ברדתו באותו יום מהר סיני, שיבר את הלוחות. כיצד נגררו אבותינו לחטא זה?

כפי מסורת חז"ל, מי שגרר את עם ישראל לחטא העגל היו "הערב רב", אותה חבורת אופורטוניסטים שבחרו לעזוב את מצרים בשעתה הקשה ולהצטרף לצד המנצח. כפי שמדגיש רש"י על אתר (פרק לב פסוק ד), נאמר "אלה אלהיך - ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים הם שנקהלו על אהרן, והם שעשאוהו ואחר כך הטעו את ישראל אחריו". רבי יהודה הלוי, בספר הכוזרי, מבליט את העובדה העולה בבירור כבר מהמקראות עצמם, שגם החטא עצמו – מבלי לזלזל בחומריו – אינו כה נורא כפי שנראה ממבט ראשון. לא היה מדובר בהחלפת הבורא בפסל, אלא בצורת מעוותת ושגויה של עבודת ה' באמצעות סמל או תמונה. לימים עתיד היה ירבעם – ששמות שני בניו, נדב ואביה, מזכירים באופן ברור את שמות שני בני אהרן שמתו בהקריבם אש זרה – להחטיא את עם ישראל בעגלים דומים, ואלה התקיימו דורות רבים בממלכת ישראל. עם כל חומרת חטאו של ירבעם, כוונתו לא הייתה להמיר את הבורא באלוהים אחרים. ספר מלכים, לכל ארכו, מבדיל באופן עקבי מאד בין חטאת ירבעם לבין עבודת הבעל, עבודת אלילים במובנה המלא.

נניח אפוא שניתן להבין מה וכיצד אירע לעם ישראל כשנגרר לחטא העגל. השאלה הקשה הרבה יותר היא מה אירע לאהרן הכהן, אחיו הגדול של משה רבינו. כיצד הסכים הנביא לעשות את העגל?

מסתבר, שלעתים עומדים חכמים ונביאים בדילמה ללא מוצא. דוגמא טובה היא המצב בו עמד משה רבינו במי מריבה, כפי שקראנו בתורה זה לא כבר. רבותינו במדרש לימדו אותנו, שלשאלתנו הריטורית של משה רבינו "המן הסלע הזה נוציא לכם מים", השיבו העם שהם מעדיפים דווקא סלע אחר. הם חושדים, הסבירו, שבסלע הזה יש, אולי, איזה ברז נסתר שמשה יודע עליו, ולפיכך הם מבקשים שיוציא מים דווקא מסלע אחר וכך יוכיח להם את כחו של הבורא לעשות נסים. משה רבינו עמד בפני התלבטות: האם להיצמד לציווי המקום, להוציא מים מהסלע הספציפי שעליו נצטווה ולתת מקום לחשדות - או שמא לפרש את המצווה באופן גמיש ומופשט, להיענות לאתגר ולהציג נוכח עם ועדה את כחו של הקב"ה להוציא מים מסלע אחר שיבחרו. כך מסביר המדרש (תנחומא (ורשא) פרשת חקת סימן ט):

התחילו לומר:

יודע משה חוק הסלע הזה. אם הוא מבקש - יוציא לנו מים מזו!

נמצא היה משה עומד בספק. אם שומע להם - נמצא מבטל דברי המקום.

לדילמה מסוג זה אין פתרון טוב; ואכן, כידוע, משה רבינו לא יצא ממנה בשלום.

את הכרעתו של אהרן בעניין חטא העגל מסבירה הגמרא (סנהדרין דף ז עמוד א) באמצעות תיאור התלבטות אכזרית אפילו יותר:

'וירא אהרן ויבן מזבח לפניו' - מה ראה?

אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר: ראה חור שזבוח לפניו.

אמר: אי לא שמענא להו - השתא עבדו לי כדעבדו בחור, ומיקיים בי 'אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא', ולא הויה להו תקנתא לעולם. מוטב דליעבדו לעגל, אפשר הויה להו תקנתא בתשובה.

את ההסבר פותחת הגמרא בציון העובדה שבטרם פנו לאהרן, ביקשו אותם פוחזים מחור לעשות את העגל, ומשסירב הלה - הרגו אותו. עבודה זרה היא אחת משלוש העבירות החמורות שעליהן מצווה יהודי למסור את נפשו. כך בחר חור.

נקדיש כמה מלים לדמות חשובה זו. מלבד איזכור שמו כסבו של בצלאל (ולפי מסורת חז"ל, היה בנם של מרים הנביאה ובעלה כלב בן יפונה), הוא מוזכר בתורה פעמיים. בפעם הראשונה הוא מוזכר כמי שעלה עם משה ואהרן לראש הגבעה בזמן מלחמת עמלק ותמך שם, יחד עם אהרן, בידיו של משה. בפעם השנייה מוזכר שמו של חור בסוף פרשת משפטים, בעת עליית משה להר סיני, ושם הוא מתמנה - יחד עם אהרן - למעין ממלא מקום למשה רבינו בתפקידי שפיטה (שמות פרק כד פסוקים יג - יד: וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל־הָרֶה הָאֵלֹהִים... וְאֶל־הַזִּקְנִים אָמַר שְׁבוּ־לָנוּ בְּזֶה עַד אֲשֶׁר־נָשׁוּב אֲלֵיכֶם וְהִנֵּה אֶהְרֹן וְחֹר וְעַמְלֹךְ מֵיִבְעַל דְּבָרַיִם יִגַּשׁ אֲלֵהֶם"). מכאן ואילך נעלם האיש, בבת אחת, ואינו מופיע עוד בהמשך הסיפור. את היעלמותו הפתאומית ממרכז הבמה מסבירים חז"ל בכך שמסר את נפשו על קידוש השם בזמן חטא העגל.

אבל אהרן, כך מסבירים חז"ל, נהג אחרת. מפני מה בחר אהרן שלא למסור את נפשו? האם, פשוט, נתיירא מגורלו של אחיינו ולא עמד בנסיון? הגמרא משיבה על שאלה זו בשלילה. כפי שהיא מפרטת, קו מחשבתו היה שונה בתכלית. אהרן ויתר על ההזדמנות למות כגיבור ולקנות לעצמו מקום בהיכל הנצח של הגיבורים; הוא העדיף להיראות כפחדן שנכנע ללחצם של הבריות - ובלבד שלא לגרום לחילול השם גדול עוד יותר כשיירצח על ידי אותם יהודים שרצחו את חור. בדילמה הנוראה שעמדה בפניו, הוא בחר, באומץ לב, בקטנה מבין שתי רעות.

דורות רבים אחר כך, לפי דברי החוקר ז'אומה ריירה (במאמרו "לתולדות הריב"ש בגזירות קני"א (1391)", ספונות יז תשמ"ג עמ' 11), עתיד היה רבינו הריב"ש, רבה של ולנסיה, לעמוד בפני דילמה אכזרית, שקוויה הכלליים, ככל הנראה, אינם רחוקים מאלה של זו שבפניה עמד אהרן הכהן. בתשעה באב בשנת ה' קני"א (11 ביולי 1391 למניינם) ערכו שונאי ישראל פרעות ביהודים ברחבי ספרד

הנוצרית. תעודות בנות הזמן של השליטים המקומיים הנוצרים, שנתגלו ותורגמו על ידי ריירה, מציגות – בגאווה גלויה - התנהגות מרושעת ומנוולת באופן מיוחד מצידם של הללו. הפורעים, הגאים במעשיהם ומתפארים בהישגיהם, מדווחים שהם תפסו את רבה של ולנסיה ודרשו ממנו להמיר את דתו לנצרות, ושהלה סירב כמובן. ואז, לפי סיפורם של הרשעים, העמידו הללו את הריב"ש בפני דילמה נוראה. כך מתאר - ומנתח - ריירה את המעשה:

"הם הציעו לו ברירה סופית: עדי שקר משוחדים העלילו עליו פשעים חמורים – אולי קיום יחסי מין עם נשים נוצריות. הקטיגור ערך את כתב האישום לפיו היה חייב שריפה אם לא יסכים להיטבל. איום זה בעונש מות היה אכזרי ומרושע... בפניו ובפני לחצים שהופעלו עליו ושטיבם אינו ידוע, חזר בו הריב"ש ונטבל..."

באותו יום... מר ונמהר עמד הריב"ש בפני הברירה של טבילה או מות ונאלץ להטבל, אולי מפני שהרגיש את עצמו אחראי לחיי אחיו. מה היו הרהוריו באותו יום – זאת לא נדע לעולם".

בהנחה שהתיאור אותנטי, כלומר, שאכן איימו המנוולים הללו על הריב"ש בצורה זו (ואין דרך לדעת זאת באופן ברור), אפשר רק לנסות לנחש מה היה קו מחשבתו של הריב"ש. ניתן אולי להציע השערה שונה מזו שמעלה ריירה. בתולדות עם ישראל ידועים מקרים לא מעטים בהם העמידו פורעים נוצרים בפני יהודים ברירה איומה, להטבל לנצרות או למות על קידוש השם; אבל במקרה הזה נטלו הרשעים מן הריב"ש אפילו את אפשרות הבחירה הזו. אם יבחר שלא להניח לנוצרים להתזו עליו את מי הטבילה, הבין הריב"ש, לא יהיה בדבר קידוש השם, אלא דווקא חילול השם. כי בית הדין של הנוצרים, ידע הריב"ש, לא יספר לבריות את האמת. הוא יספר דבר שקר שיכתים את כבודו של הרב הנערץ ואת כבוד התורה בעלילה שפלה. והבריות, כדרכם, עשויים להאמין לבעלי המזימה השטנית. משום כך, אולי, בחר הריב"ש לוותר על כבודו, להיראות כפחדן, להכנע לפורעים הנוצרים ולהניח להם להזות עליו את מי המערה שלהם. סוף סוף, המצוה אינה למות על קידוש השם, אלא לקדש את השם; ובסיטואציה הנתונה לא היתה פתוחה בפני הריב"ש כל אפשרות כזו. אחר כך, כמובן, בהזדמנות הראשונה שנקרתה לידו ברח הריב"ש לאלג'יר ויצא מתחת ידי אותו שלטון מרושע; ואולם, כפי שאולי מרמזים דבריו (שו"ת הריב"ש סימן ס"א), אפשר שכל ימיו הרהר בכאב בהחלטתו באותה דילמה אכזרית. כשביזה אותו מאן דהו, וראשי הקהל הציעו לנדות את האיש, השיב להם הריב"ש עמומות, שהדבר אינו נראה לו. נימוקו המסתורי – המגלה טפח ומסתיר טפחיים - נוגע ללב:

והרבה פעמים נתקבצו גדולי הקהל... לנדותו על בזיונותיו וחרופיו, ואני הייתי מונע הדבר ואומר להם; שאחרי שעבר עלינו מה שעבר, אין לנו להתנהג בשררה זו, אבל ראוי לנו לתת גוינו למכים ולחיינו למורטים, ואולי נוכל כפרה.

יסורי החורבן והגלות כללו לפעמים קשיים בלתי נסבלים, מצבים בלתי אפשריים ודילמות בלתי ניתנות להכרעה. כפי שהבטיח הנביא (זכריה ח, י"ט), לעתיד לבוא יתוקן הכל – וצום שבעה עשר בתמוז, כמוהו כתעניות החורבן האחרות, יחזור ליעודו המקורי ויהפוך להיות יום ששון ושמחה.